

Högsta domstolen
Box 2066
103 12 Stockholm

LB ./ riksåklagaren angående **våldtäkt m.m.**

Högsta domstolen har förelagt riksåklagaren att skyndsamt svara på överklagandet. Följande anför.

Min inställning

Jag bestrider ändring av hovrättens dom och avstyrker prövningstillstånd.

Bakgrund

LB är dömd för våldtäkt som består i att han har genomfört ett vaginalt, analt och oralt samlag med målsäganden samt penetrerat henne med föremål och att han då otillbörligt utnyttjat att hon på grund av kombinationen berusning, drogpåverkan och självskadebeteende kopplat till prostitution befunnit sig i en särskilt utsatt situation.

Tingsrätten rubricerade gärningen som oaktsam våldtäkt. Rätten bedömde då att LB i vart fall måste ha insett risken för att målsäganden var kraftigt påverkad av berusningsmedel och narkotika samt haft vetskap om henne självskadebeteende kopplat till prostitution som förorsakade att hon befann sig i en särskilt utsatt situation. Genom detta hade LB, enligt tingsrätten, i vart fall genom sitt fortsatta agerande och slutförandet av sexet agerat med oaktsamhet som ska bedömas som grov.

Hovrätten rubricerade gärningen som våldtäkt. Rätten konstaterade när det gäller uppsåtsfrågan att det var klarlagt att LB visste om att målsäganden behövde ta droger för att ha sex och att hon bara hade sex för att skada sig själv. Hovrätten bedömde vidare att LB måste ha uppfattat att målsäganden var påtagligt påverkad när han utförde de åtalade sexuella handlingarna. Han hade därmed enligt hovrätten insikt om de omständigheter som ligger till grund för bedömningen att målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation och att han otillbörligt utnyttjade detta. Han har därför bedömts ha haft erforderligt uppsåt.

Överklagande

LB har yrkat att Högsta domstolen ska ogilla åtalet och undanröja skyldigheten att utge skadestånd till målsäganden eller, under alla förhållanden, att skadeståndsbeloppet sätts ned. Han har gjort gällande att det är av vikt för ledning av rättstillämpningen att Högsta domstolen prövar frågan om kombinationen av de olika momenten berusning, drogpåverkan och

självskadebeteende kopplat till prostitution innebär att målsäganden befunnit sig i en särskilt utsatt situation.

Rättslig reglering

Straffansvaret för våldtäkt regleras i 6 kap. 1 § brottsbalken. Av paragrafen framgår att den som, med en person som inte deltar frivilligt, genomför ett vaginalt, analt eller oralt samlag eller en annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag, döms för våldtäkt till fängelse i lägst tre och högst sex år. Detsamma gäller den som förmår en person som inte deltar frivilligt att företa eller tåla en sådan handling. Vid bedömningen av om ett deltagande är frivilligt eller inte ska det särskilt beaktas om frivillighet har kommit till uttryck genom ord eller handling eller på annat sätt.

I paragrafens första stycke räknas under punkterna 1–3 upp omständigheter som innebär att en person aldrig kan anses delta frivilligt. Enligt punkten 2 kan en person aldrig anses delta frivilligt om gärningsmannen otillbörligt utnyttjar att personen på grund av medvetlöshet, sömn, allvarlig rädsla, berusning eller annan drogpåverkan, sjukdom, kroppsskada, psykisk störning eller annars med hänsyn till omständigheterna befinner sig i en *särskilt utsatt situation*.

Att en person befinner sig i en särskilt utsatt situation innebär att personen inte är kapabel att ge uttryck för sin egen vilja på grund av att han eller hon befinner sig i den särskilt utsatta situationen. Även om personen har uttryckt att han eller hon deltar frivilligt är deltagandet att beakta som ofrivilligt i dessa fall. (Se Agneta Bäcklund m.fl., Brottsbalken [26 juni 2026, JUNO], kommentaren till 6 kap. 1 §).

Begreppet ”särskilt utsatt situation” infördes i våldtäktsparagrafen år 2013 (dåvarande 6 kap. 1 § andra stycket brottsbalken) och omfattar det tidigare uttrycket ”hjälplost tillstånd” men utvidgade tillämpningsområdet till vissa andra fall. Skälet till att begreppet hjälplost tillstånd byttes ut mot begreppet särskilt utsatt situation i straffbestämmelsen om våldtäkt var, att det i praxis ställts höga krav på vad som kunde utgöra ett hjälplost tillstånd, framför allt när det gällde berusade och drogpåverkade personer. Men även beträffande personer med psykiska eller fysiska funktionsnedsättningar ansågs att begreppet hade fått ett alltför snävt tillämpningsområde. Begreppet särskilt utsatt situation är alltså ett vidare begrepp än hjälplost tillstånd. Avsikten med utvidgningen av straffansvaret var att våldtäktsbestämmelsen skulle omfatta situationer när någon utnyttjar att en annan person som utan att befinna sig i ett hjälplost tillstånd ändå befinner sig i ett särskilt utsatt läge. (Jfr prop. 2012/13:111 s. 26 och 28 f.)

I samband med lagändringarna uttalades följande om begreppet särskilt utsatt situation (a. prop. s. 27 f. och 112–113).

Karaktäristiskt för en särskilt utsatt situation är att offret har klart begränsade möjligheter att freda sin sexuella integritet och undgå ett övergrepp. Bedömningen av om ett offer befinner sig i en särskilt utsatt situation bör grundas på situationen i dess helhet. Omständigheterna kan vara hänförliga till såväl offrets person som yttre omständigheter. För straffansvar krävs inte att offret helt saknar förmåga att värja sig eller kontrollera sitt handlande. Vid en samlad bedömning av situationen kan det vara flera omständigheter som sammantagna skapar en särskilt utsatt

situation. Har exempelvis situationen varit hotfull bör det kunna krävas mindre i fråga om t.ex. påverkansgrad jämfört med när detta inte förekommit. I vissa fall kan även tänkas att förekomsten av vissa yttre omständigheter i sig självt bör vara tillräckligt för att ett straffbart utnyttjande av en särskilt utsatt situation ska föreligga. Så kan exempelvis vara fallet i en situation där offret erbjuds en massage och vid utförandet av den överrumpas med en sexuell handling.

Inför lagändringar som genomfördes år 2018, i syfte att åstadkomma en ny sexualbrottslagstiftning byggd på frivillighet, uttalade regeringen följande om det angelägna i att fånga upp alla straffvärda fall av sexuellt utnyttjande (prop. 2017/18:177 s. 41).

Regeringen instämmer i kommitténs förslag att övriga utnyttjandefall som räknas upp i den nuvarande våldtäktsbestämmelsen bör överföras oförändrade till den nya bestämmelsen. Beträffande frågan om det finns något behov av att lägga till ytterligare förhållanden menar ett antal remissinstanser, bl.a. *Fatta*, att den föreslagna regleringen inte fångar upp straffvärda fall av sexuellt utnyttjande av unga personer som har ett självskadebeteende. Enligt regeringens mening bör sådana fall ofta vara att bedöma som en särskilt utsatt situation föreligger enligt den gällande regleringen. När det gäller behovet av att lägga till ytterligare situationer bör också beaktas att bestämmelsens formulering att personen annars, med hänsyn till omständigheterna, befinner sig i en särskilt utsatt situation, i enskilda fall ger utrymme för att bedöma att ytterligare situationer är så graverande att ett val att delta inte ska tillmätas betydelse. En sådan omständighet kan vara brottsoffrets låga ålder, vilket i kombination med t.ex. personens berusningsgrad kan innebära att personen har befunnit sig i en särskilt utsatt situation. Regeringen anser mot denna bakgrund, i likhet med kommittén, att det saknas behov av att lägga till ytterligare situationer till uppräkningslistan.

Precis som tidigare ska bedömningen av om offret har befunnit sig i en särskilt utsatt situation grundas på situationen i dess helhet. Uppräkningslistan i paragrafen är inte uttömmande. Genom att det anges att personen annars befinner sig i en särskilt utsatt situation markeras att även omständigheter som inte uttryckligen räknas upp kan läggas till grund för bedömningen. De uppräknade situationerna kan alltså var för sig eller i kombination med andra leda till att offret har befunnit sig i en särskilt utsatt situation. Den utsatta situationen har då hindrat personen från att göra ett fritt val. En persons berusningsgrad kan t.ex. i kombination med att personen är ung och befinner sig på en främmande plats tillsammans med en person som inte är känd för personen sedan tidigare innebära att personen befinner sig i en sådan utsatt situation att ett deltagande i en sexuell handling inte ska anses frivilligt. (A. prop. s. 82.)

Högsta domstolen har senare klargjort att det inte finns något hinder mot att beakta även sådana omständigheter som kan vara av betydelse enligt andra delar av 6 kap. 1 §, t.ex. att det har förelegat en sådan beroendeställning som avses i 6 kap. 1 § första stycket 3 (se NJA 2025 s. 575).

Det är inte nödvändigt att den som begått gärningen har övervunnit ett motstånd från den andres sida för att gärningen ska vara straffbar. Det är inte heller nödvändigt att det är gärningsmannen som tagit initiativet till den sexuella handlingen. (Jfr prop. 1991/92:35 s. 23 f.)

Kravet på att gärningspersonen ska ha uppnått sitt syfte genom att utnyttja den andra personens särskilt utsatta situation innebär att det ska finnas ett orsakssamband mellan tillståndet hos den andre och hans eller hennes deltagande

i den sexuella handlingen (se prop. 2012/13:111 s. 113 och prop. 2017/18:177 s. 82 f.). Kravet på orsakssamband har inte ansetts kunna ges en mer långtgående innebörd än att det ska finnas någon form av koppling mellan den särskilt utsatta situationen och genomförandet av den sexuella handlingen (se NJA 2025 s. 575).

Det krävs att utnyttjandet varit otillbörligt. Det måste göras en normativ bedömning av om gärningen verkligen är straffvärd (se NJA 2025 s. 575 med hänvisning till Nils Jareborg m.fl., Brotten mot person och förmögenhetsbrotten, 2 uppl. 2015, s. 120). Otillbörlighetskravet har i förarbetena uttryckts på det sättet att straffansvar inte ska träffa sådana fall där de sexuella handlingarna inte kan sägas innebära ett angrepp på den andres sexuella integritet. Bedömningen av om ett visst utnyttjande varit otillbörligt ska göras objektivt, dvs. utan att beakta om personerna själva har ansett att agerandet har varit otillbörligt. (Jfr prop. 2012/13:111 s. 113 samt prop. 2017/18:177 s. 82.)

Min bedömning

Målsäganden har befunnit sig i en särskilt utsatt situation

Våldtäktsbestämmelsen omfattar numera situationer när någon utnyttjar att en annan person som utan att befinna sig i ett hjälplöst tillstånd ändå befinner sig i ett särskilt utsatt läge. Det är ett skärpt straffansvar i förhållande till vad som gällde före lagändringarna 2013.

En särskilt utsatt situation kan skapas av flera olika faktorer sammantagna. I målet är det klarlagt att målsäganden i samband med att de sexuella handlingarna genomfördes var kraftigt berusad och drogpåverkad samt att hon har ett bakomliggande självskadebeteende kopplat till prostitution. Det som kommit fram om målsägandens tillstånd innebär att hon vid gärningstillfället har haft en tydligt nedsatt förmåga att värna om sin sexuella integritet och att hon har befunnit sig i en särskilt utsatt situation. Det spelar därför inte någon roll om hon skulle ha uttryckt frivillighet till de sexuella handlingarna eller ens om hon initierat dem. Deltagandet är att beakta som ofrivilligt med hänsyn till hennes särskilt utsatta situation.

LB har otillbörligt utnyttjat situationen

Vid en objektiv bedömning av omständigheterna kring gärningen, så som de framgår av målsägandens uppgifter och den återopade filmen, har de sexuella handlingarna inneburit ett angrepp på målsägandens sexuella integritet och LB har uppnått sitt syfte genom att utnyttja målsägandens belägenhet (jfr prop. 2012/13:111 s. 113). Det har alltså funnits en koppling mellan målsägandens särskilt utsatta situation och hennes deltagande i de sexuella handlingarna. LB har vid genomförandet av handlingarna otillbörligt utnyttjat hennes särskilt utsatta situation.

LB har haft erforderligt uppsåt

För att uppsåt ska föreligga krävs inte att LB själv dragit slutsatsen att målsäganden har befunnit sig i en särskilt utsatt situation eller att han otillbörligt har utnyttjat denna utan det som krävs är att han har haft uppsåt till de faktiska omständigheter som läggs till grund för bedömningen att dessa rekvisit är uppfyllda. Som hovrätten funnit är det genom den utredning som lagts fram klarlagt att LB kände till att målsäganden behövde ta droger för att ha sex, att hon använde sex som självskadebeteende och att hon var påtagligt påverkad vid genomförandet av de aktuella sexuella handlingarna. Han har därför haft insikt om de omständigheter som ligger till grund för bedömningen att målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation, vilket innebär att han haft erforderligt uppsåt.

Slutsats

LB ska dömas för våldtäkt enligt åtalet. Med hänvisning till hovrättens domskäl bör domen stå fast även såvitt gäller påföljd och häktning.

Prövningstillstånd

Enligt 54 kap. 10 § första stycket 1 rättegångsbalken får prövningstillstånd meddelas om det är av vikt för ledning av rättstillämpningen att överklagandet prövas av Högsta domstolen (prejudikatdispens). För att bevilja prövning enligt denna punkt krävs alltså att ett avgörande av Högsta domstolen blir av generell betydelse för bedömningen av framtida mål som innehåller liknande frågeställningar. Den enskildes intresse av att få till stånd en prövning i Högsta domstolen kan inte föranleda prövningstillstånd på denna grund.

Det är angeläget att det finns ett fullgott straffrättsligt skydd för personer som har en nedsatt förmåga att värna sin sexuella integritet. Det gäller i hög grad för personer som har ett självskadebeteende kopplat till sexuella handlingar. Lagstiftaren har, i samband med frivillighetsreformen 2018, utgått från att gällande reglering fångar upp straffvärda fall av sexualbrott mot unga personer som har ett självskadebeteende (prop. 2017/18:177 s. 41). Högsta domstolen har emellertid inte tidigare prövat något mål som avser rekvisitet särskilt utsatt situation med koppling till självskadebeteende och det finns enligt min uppfattning ett behov av praxis i frågan.

Enligt den genomgång som Åklagarmyndighetens Utvecklingscentrum har gjort finns det emellertid i nuläget inte någon hovrättspraxis som gäller särskilt utsatt situation kopplat till självskadebeteende genom prostitution. Tänkbara anledningar till att praxis saknas är enligt Utvecklingscentrum dels att målsägande inte alltid anmäler våldtäkter i samband med sexköp, dels att frågan om något annat brott än köp av sexuell handling har begåtts samtidigt inte alltid utreds. Det pågår för närvarande ett myndighetsarbete för att sprida kunskap och genom sammanställda exempel få förundersöksledare att utreda förekomsten av försvårande omständigheter och annan brottslighet i samband med att köp av sexuella handlingar utreds. Behovet av vägledning från Högsta domstolen kan bättre bedömas om det framöver utvecklas en hovrättspraxis.

Vidare bedömer jag att det nu aktuella målet inte är lämpligt för att pröva den prejudikatintressanta frågan, framför allt eftersom åtalet och domstolarnas bedömning av att det varit frågan om en särskilt utsatt situation bygger på en sammanvägd bedömning av ett flertal omständigheter. Målsäganden har beskrivit att hennes påverkansgrad har varit en tydligt bidragande orsak till att hon befann sig i en situation då hon inte kunde freda sin sexuella integritet. Det vore ur prejudikatsynpunkt önskvärt med ett mål där självskadebeteendet, eventuellt med koppling till prostitution, är den centrala faktorn för bedömningen av den särskilt utsatta situationen och rättsfrågan alltså kunde prövas mer renodlat.

Jag avstyrker av dessa skäl att prövningstillstånd meddelas.

Bevisuppgift och handläggning

Om prövningstillstånd meddelas, och då utan någon avgränsning, åberopas preliminärt som muntlig bevisning uppspelning av förhören med målsäganden och den tilltalade samt med vittnena FS, EAR, ÅH och SA.

Som skriftlig bevisning åberopas preliminärt anmälan och händelserapport (förundersökningsprotokoll s. 6–10), konversation i applikationen KIK mellan målsäganden och den tilltalade (förundersökningsprotokoll s. 72–131), rättsmedicinskt yttrande och journal inkl. bilder (förundersökningsprotokoll s. 132–137, 138–142 och 144–153), rättskemisk undersökning och rättstoxikologiskt yttrande (förundersökningsprotokoll s. 155–159 och 156–167), uppspelning av filmer inspelade av den tilltalade vid gärningen (cirka 20 min, tas med till en eventuell huvudförhandling eller ges in på begäran), promemoria och transkriberingar (förundersökningsprotokoll s. 60–71) samt uppspelning av larmsamtal och utskrift av detta samtal (förundersökningsprotokoll s. 11–15).

Jag ber dock om att få återkomma med slutlig bevisuppgift om prövningstillstånd skulle meddelas.

Målet kan vid ett prövningstillstånd avgöras utan huvudförhandling.

Eva Thunegard

Eva Bloch

Kopia till

Kammaråklagare Anna Meyrowitsch.
City åklagarkammare i Stockholm (AM-112505-25).
Utvecklingscentrum.